

LA FATARELLA DE LA COMANDA D'ASCÓ

Manuel COLL i TABERNER

Els relats històrics ens contenen que el castell d'Ascó fou conquerit pel comte Ermengol d'Urgell en virtut d'uns pactes acordats amb el comte Ramon Berenguer IV de Barcelona i subscrits el 25 de març de 1148. L'urgellenc es convertí aquell any en castellà d'Ascó i això va propiciar que Tortosa fos conquerida a finals del 1148. Amb la clau de l'Ebre en mans catalanes es va poder escometre la conquesta de Lleida l'any següent. Més tard es conqueriren els castells de Miravet (1152), Siurana (1153) i Horta (1163). Així, a poc a poc, es va assegurar el domini de les terres al voltant del castell d'Ascó. Seguidament, el comte de Barcelona repartí els seus dominis a favor de diversos senyors laics i eclesiàstics. El castell d'Ascó fou donat l'any 1182 a l'Orde del Temple. Al voltant d'ell, els templers van constituir una comanda formada pels termes d'Ascó, Vinebre, Gorrapte, la Torre de l'Espanyol, les Camposines, Vilalba dels Arcs, la Fatarella, Berrús i Riba-roja d'Ebre.(1)

La importància estratègica que tingué el castell d'Ascó ha fet que ens hagin arribat documents en els quals va quedar registrat expressament aquest topònim riberenc des de l'any de la seua conquesta. No conec documents més vells ni inscripcions arqueològiques amb el nom d'*Ascó* anteriors a aquesta data. Atenint-me a les formes documentades de l'època medieval (*Azco*, *Ascon*, *Azcon*, etc.) vaig pensar que el nom d'*Ascó* podria ser una derivació dels gentilicis Gascó, Bascó o Uascó, provinents dels Pirineus occidentals. En aquesta pensada potser vaig estar influït pel cognom Biarnés, molt abundant entre la gent d'Ascó. També em degueren influir els cognoms Azcón i Azcona, ben utilitzats encara avui en dia. I no menys el nom de la població veïna de Garcia, aigües avall de l'Ebre.

A l'*Onomasticon Cataloniae*, però, Joan Coromines lliga el nom d'*Ascó* amb una etimologia ibero-basca. Explica que *azcon* en tots els dialectes bascos es correspon amb el nom d'un animal, el teixó; i, per això, Ascó voldria significar "teixonera" o "terra de teixons". Així mateix ens diu que en un document de la Conca de Tremp es parla del lloc de Vilascons, prop de Mur, l'any 1069. No creu, però, que Ascó o Vilascons puguin tenir cap relació amb noms de persona. També ens comenta que ens ha arribat el nom de l'època romana *Asconius* (nom d'un escriptor dels temps d'August); nom llatí que tampoc no considera relacionable amb Ascó.

Veiem, doncs, que hi ha diverses formes paregudes que s'aproximen al nom d'Ascó, originades en èpoques antigues, que és difícil decantar-se per un significat o un altre d'aquest nom. També és complicat, conseqüentment, de precisar amb exactitud l'època històrica en què es va implantar aquest nom a la vora de l'Ebre.

Aquestes dificultats onomàstiques també s'encomanen al nom de la propera Fatarella però de manera diferent. Sabem que aquesta població terraltina pertanyia a la comanda templera d'Ascó en l'època medieval, i hem de suposar que la seua relació amb el castell d'Ascó ja venia de l'època aràbiga. En les primeres cartes de poblament de la zona veiem que es parla de la serra d'Ascó com a fita termenera; serra que incloïa el lloc de la Fatarella i que avui coneixem més

com a serra de la Fatarella. Els lligams tradicionals entre aquestes dues poblacions veïnes han continuat fins als nostres dies.(2)

Un entrebanc important és que el lloc de la Fatarella no surt documentat fins a les darreries del segle XIII. Així, Joan Coromines té anotat a l'*Onomasticon Cataloniae* un primer document del 1289 que descriu les lluites entre Entences, templers i Montcades, i del procés que s'instruí per llurs depredacions, i on apareixen els noms de *Çalfatera* o *Ça Alfatarella*.

Basant-se en aquestes formes del segle XIII, Joan Coromines va desenvolupar una etimologia per la via àrabica que el va conduir a donar per a *la Fatarella* el signicat de "la sinya divina". Aquesta significació va ser clarament descartada pel prestigiós arabista Federico Corriente en el seu *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance*. Qui hi estigui interessat podrà llegir en aquest llibre l'abast d'una altra opinió diferent del nostre mestre Joan Coromines.(3)

Diuen els pouaters que el millor lloc per a fer un pou és on hi ha aigua. Seguint aquest consell, el millor que podem fer per a trobar una explicació de l'origen del nom de la Fatarella és pouar on hi ha força noms àrabs: en l'onomàstica valenciana.

Podem començar per l'escrit titulat "*El repertori toponímic del terme alzirenc al segle XVI, segons els llibres de la peita*", de Tomàs Peris Albentosa. Se'ns hi explica com "per recaptar l'impost de la peita es confeccionaven uns registres en els quals es consignaven la identitat dels contribuents i llurs respectives propietats. Aquests llibres de la peita o cappatrons de la peita constitueixen una magnífica font per a l'estudi de la toponímia, des d'una perspectiva històrica, dels llocs per als quals es conserva documentació de l'època foral [...] A partir dels llibres cappatrons de la peita de la segona meitat del segle XVI, hem mirat d'identificar i ubicar el repertori toponímic del terme d'Alzira en aquell moment. Encara que la Ribera va ser una de les comarques valencianes que experimentà un major canvi ètnic arran de la conquesta cristiana, amb la desaparició de la majoria dels musulmans que hi habitaven anteriorment, i la repoblació massiva amb colonitzadors cristians, i que Alzira, junt a Xàtiva, varen ser les dues ciutats on l'expulsió de la població musulmana va resultar més dràstica després de l'alçament d'Al-Azraq, una gran quantitat de partides del terme prenen el nom d'antigues alqueries musulmanes. Així: [...]

ALFARA: Identificada també com a alqueria periurbana, deriva de l'àrab *Al-hara*, "el poblet", o de *Al-harat*, "el barri" [...]

L'ALFARELLA: Barceló fa derivar aquest topònim com a diminutiu d'*alfara*, "raval" o "barri".(4)

Aquestes dues antigues alqueries del terme d'Alzira ens donen una bona base per a poder interpretar el nom de la Fatarella ebreca. El mestre Joan Coromines també recull dades a l'*Onomasticon Cataloniae* que ens són necessàries. En el seu article sobre *Alfara* anota la forma *Alfaraella* que va recollir en una enquesta que ell mateix va fer al voltant d'Algemesí. A més, hi anota un parell d'antics topònims d'alqueries àrabs que extrau de documents medievals i que estan compostos amb la paraula *farat*: *Faratalcomeç* i *Farathorlel*.

Amb aquests fonaments crec que ens podem aventurar a donar una interpretació de les formes medievals *Çalfatera* i *Ça Alfatarella*. Així, hem de suposar que en l'època àrabica el lloc de la Fatarella podria ser un petit poblament a recer d'una torre de defensa o guaita, i dedicat a feines agrícoles i ramaderes. Li escauria bé, doncs, el nom d'Alfara o Alfarat; noms àrabs que ens volen definir una vileta o pobla, explicant un fet poblacional.

La primera forma documentada, *Çalfatera*, devia ser una derivació de la paraula àrab *alfarat*. Potser els nous pobladors catalans la degueren assimilar a la seua pronunciació com *Alfareta*. També li col·locaren al davant l'article *ça*, més comprensible per a ells que l'àrab *al*. Així i tot,

els repobladors sembla que tenien dificultats fonètiques a pronunciar aquest nom, *Çalfareta*, i d'aquí que es produís una transposició consonàntica que va portar a la forma registrada, *Çalfatera*. Posteriorment, pareix que els repobladors catalans afegiren una segona derivació amb el sufix romànic *-ella*, que allargà el nom i encara en complicà més la pronunciació, passant a *ça Alfatarella*. Finalment, podem observar que s'eliminaren els articles medievals, tant el *ça* català com l'*al* àrab, i foren substituïts per l'article més modern *la*; quedant-se el nom com avui el coneixem: *la Fatarella*. I que durí força anys.

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

- 1 SERRANO DAURA, Josep (1997): "El conflicte catalanoaragonès pel territori de la Ribera d'Ebre i de la Terra Alta, en els segles XIII i XIV". Editat per l'Ajuntament d'Ascó.
- 2 MONNER, Anton (1993): "Les cartes de poblament de la Terra Alta". Dintre de les *Actes de les Primeres Jornades d'Estudi sobre la Terra Alta*. Horta de Sant Joan. Ed. Centre d'Estudis de la Terra Alta.
- 3 CORRIENTE, Federico (1999): *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance*. Biblioteca Romànica Hispànica. Ed. Gredos, Madrid. Pàgs. 450 i 451, *tamarella*.
- 4 PERIS ALBENTOSA, Tomás (2002): "El repertori toponímic del terme alzirenc al segle XVI, segons els llibres de la peita". Dintre del *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*, núm. 88. Barcelona.

NOMS ACTUALS ALS ESTATS UNITS

Informa el periodista Vicent Verdú que el professor nord-americà de psicologia Cleveland Evans ha estudiat l'evolució dels noms personals des de fa vint-i-cinc anys. Ha localitzat quaranta-nou nens amb el nom de *Canon* i tres-centes noies amb el d'*Armani*. Hi ha sis nois anomenats *Courvoissier*, i, passant als cotxes, vint-i-dues noies amb el nom d'*Infiniti* (un model de la gamma superior de Nissan), cinquanta-cinc nois apel·lats *Chevy* (la contracció popular de Chevrolet) i cinc nenes amb el nom de *Celica*, de Toyota. A la llista figuren altres noms curiosos, des de *Timberland*, *Chanel*, *L'Oréal* i *Kellogg's* fins a la cadena d'esports *ESPN*.